

Марчук Н. В.

ПОЛІТИЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ЯК ЧИННИК ЕТНОКОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

На сучасному етапі реалізації європейського вибору України постає необхідність дослідження процесу формування атмосфери толерантності в міжетнічній взаємодії. У перебігу розвитку демократичного суспільства спостерігається надмірна політизація етнічності, зростання етноцентризму. Тому постає нагальна потреба звернутися до проблеми етнополітики. Національні меншини та їхні інституції можуть сьогодні реально претендувати на рівноправні партнерські взаємини з державною владою, на гідне визнання і цільне місце в державно-культурному будівництві у власних країнах. Втім, найпоширенішою нині є теза, що саме демократизація провокує етнічні конфлікти та прояви націоналізму, оскільки спонукає до культурної гомогенізації етнічні, релігійні, племенні групи, які стають на захист своєї самобутності.

Вагомим здобутком української держави за часи незалежності є збереження міжнаціонального миру і злагоди, уникнення міжнаціональних конфліктів. Багатонаціональні спільноти, що проживають на територіях пострадянського простору, відчули на собі згубні наслідки етнічних конфліктів, а органи влади часто виявлялися не готовими до прийняття адекватних рішень, що призводило до поглиблення конфліктних ситуацій. Очевидним є те, що не тільки з боку державних інституцій, але й без відповідної атмосфери, яка формується самими громадянами, цього результату було б важко досягти. Йдеться про пробудження громадянської свідомості більшості етнічних груп, які складають сьогодні вагомую частку населення України, зокрема, про діяльність громадських організацій етнічних меншин. Однак, періодично загострюються проблеми політичної участі етнічних спільнот та їхніх представників, а отже, питання збереження атмосфери міжетнічної толерантності.

Етнічні суперечності й конфлікти супроводжують всю історію існування людства, проте лише порівняно недавно вчені-суспільствознавці зробили поліетнічні суспільства та етнічні конфлікти предметом своїх досліджень. Українська етноконфліктологія завдяки зусиллям Є. Головахи¹, В. Євтуха², О. Калакури³, О. Картунова⁴,

В. Котигоренка⁵, І. Кресіної⁶, І. Кураса⁷, Л. Лойко⁸, Л. Нагорної⁹, О. Надолішнього¹⁰, М. Панчука¹¹, О. Рафальського¹², Л. Шкляра¹³ та багатьох інших досягла помітних успіхів у дослідженні етнічних конфліктів. Закономірно, що в своїх дослідженнях автори приділяють увагу аналізу діяльності і громадських організацій етнічних меншин, але лише в межах і контексті свого предмета дослідження.

Метою представленої статті, виходячи із зазначеної проблематики, є розгляд політичної діяльності громадських організацій етнічних меншин як один з чинників поглиблення конфліктогенної ситуації. Досягненню сформульованої мети дослідження сприятиме реалізація таких *завдань*:

- виявити специфіку громадянської активності різних етнонаціональних спільнот західної України;
- проаналізувати напрямки діяльності громадських організацій етнічних меншин у суспільно-політичній сфері;
- з'ясувати основні чинники політизації діяльності громадських організацій етнічних меншин.

Громадські організації етнонаціональних меншин сьогодні доволі різноманітні: обцинні структури, наближені до традиційних форм національного життя, правозахисні організації, культурні чи культурно-просвітні товариства, творчі об'єднання, земляцтва тощо. Також створюються етнічні організації за демографічними ознаками (жіночі, молодіжні), за професійною орієнтацією (спілки вчителів, юристів чи підприємців), певної національності, батьківські комітети (для прикладу — батьківський комітет класів учнів з польською мовою викладання, створений в Івано-Франківську).

Для більш виразного дослідження заявленої проблематики необхідно насамперед з'ясувати питання щодо кількості громадських організацій національних меншин. Інформація про зареєстровані політичні партії доступна на сайті Міністерства юстиції України, а ось Єдиний державний реєстр об'єднань громадян та благодійних організацій недоступний в режимі on-line. Ще однією перешкодою до визначення кількісних показників стали нечітко визначені критерії віднесення до певної організації національних меншин. Емпіричним матеріалом для дослідження кількісного складу та принципів створення громадських організацій національних меншин західного регіону стали статистичні дані, документи національних товариств — звернення, програми, матеріали

конференцій, матеріали в мас-медіа, преса національних товариств у період 1991–2007 рр. Так, у Закарпатській області зареєстровано 29 громадських організацій етнічних меншин обласного статусу, в Івано-Франківській — 10, Львівській — 19, Тернопільській — 2, Чернівецькій — 5. Достатня кількість й інших (районних, територіальних) організацій загальною чисельністю 141. Можна констатувати, що громадські організації етнічних меншин стали сьогодні помітним явищем у палітрі українського громадянського суспільства, інтенсивно збагачують її новими формами громадських організацій і новими напрямками діяльності. Їхня поява і розвиток цілком виправдані поліетнічним складом України.

Наприклад, останні статистичні дані про національний склад населення Львова датовані 2001 роком, коли етнічні неукраїнці становили близько 12% городян. У львівській громаді можна зустріти узбека, бурята, кубинця, японця тощо, однак статистична картина є доволі «однотонною» — 3/4 неукраїнського населення міста становлять етнічні росіяни, хоча їхня чисельність, порівняно з 1989 роком, скоротилася майже вдвічі. Крім того, 0,9% львів'ян є етнічними поляками (близько 66% від їхньої чисельності в 1989 році); 0,4% — білорусами (53%); 0,3% — євреями (14,8%); 0,1% — вірменами (80%). Попри «нестатистичність» решти меншин, у Львові зареєстровані національно-громадські об'єднання (НГО) угорців, німців, татар, греків, чехів, словаків, литовців, вихідців з Афганістану та ін. Проблеми таких різномірних громад важко звести до спільного знаменника. Певно, тому спроби координації дій між ними досі були малорезультативними.

Досвід етнонаціональних відносин в Україні засвідчує, що надмірна політизація етнічних інтересів призводить, як правило, до ускладнення цих стосунків, проте, мало сприяє реальному втіленню інтересів національних спільнот. Розглянемо ці процеси на прикладі тих спільнот західної України, в середовищі яких найбільше проявляються процеси політизації.

Необхідно констатувати, що політична мобілізація національних меншин (зокрема, найбільшою мірою це стосується росіян) активізувалась на Заході України. Так, у Львові було створено Конфедерацію національних товариств західних областей України, до якої увійшли національні товариства росіян, євреїв, поляків і німців. Таке об'єднання мало на меті активізувати діяльність національних меншин у суспільно-політичному житті держави,

стимулювати їхню участь у виборах як суб'єктів виборчого процесу, впливати на процес прийняття політичних рішень. Конфедерація національних товариств західних областей України доволі чітко визначила своє місце у політиці, виступила проти місцевої влади, вважаючи, що вона ігнорує закони України щодо прав національних меншин.

Активізації російської національної меншини посприяв лідерський фактор, коли керівником Товариства російської культури «Русь» Олександром Свистуновим, а пізніше Олегом Лютиковим було розгорнуто активну діяльність товариства та проведено ряд загальноукраїнських заходів, які сприяли мобілізаційним процесам у середовищі національної меншини. Найбільш характерною особливістю діяльності Руського Руху України стала його активна політизація, зокрема, створено на її основі політичну партію «За Русь Единую», з червня 2002 р. — Партію «Руський Блок». Спочатку був утворений виборчий блок з такою ж назвою, до якого ввійшли партії «За Русь Единую», «Русько-Український Союз» (Русь) і «Союз», і який взяв активну та досить гучну участь у виборах 2002 р. Але партія набрала 190 тис., або 0,73 % голосів виборців і не потрапила до парламенту¹⁴. Виступивши на президентських виборах 2004 р. у таборі В. Януковича, після виборів вона розпочала активні опозиційні акції, спрямовані проти політики нової влади (пікетування адміністрації Президента 21 лютого 2005 р. проти наміру вступу України до НАТО та ін.).

За браком часу не будемо вдаватися до скрупульозного аналізу досвіду роботи російських громадських організацій. Однак відзначимо, що внаслідок проведеного аналізу ми дійшли висновку про певну напругу між культурницькими та політичними формами і цілями діяльності. Російський національно-культурний рух в Україні сьогодні виявляється чи не найбільш політизованим, оскільки його керівники фактично не бачать інших надійних засобів забезпечити етнічні права росіян в Україні, крім шляху політичної боротьби, спрямованої на максимальну інтеграцію в Росію. Найбільш конфліктними у даному ракурсі є питання конституційного статусу російської мови, боротьби проти вступу України до НАТО, підтримка інтеграційних процесів у межах СНД та інші. Зокрема, лідер російської общини С. Цеков висував такі базові позиції передвиборчої програми на парламентських виборах 2006 року: надання українській і російській мові рівного конституційного статусу державних; перехід України до федеративної форми

державного устрою, робота над перспективою підписання нового Союзного Договору¹⁵.

Політичні інтереси є потужними підводними течіями і в угорському національному русі. Перші угорські національно-культурні організації створювалися 1989 року і тоді ж об'єдналися в обласне Товариство угорської культури Закарпаття, з ініціативи якого 1 грудня 1991 р. у Закарпатті було проведено референдум щодо створення Угорського Автономного округу з центром у м. Берегове. Водночас, 5 жовтня 1991 р., у Києві, за ініціативою ТУКЗ, а також Львівської та Київської організації угорців, було створено Демократичну спілку угорців України (на сьогодні це є досить потужна громадська організація, що налічує 14 обласних осередків).

Доводиться констатувати, що саме політизація діяльності угорських громадських організацій, як і в багатьох інших етнічних спільнотах, призвела не до консолідації, а до розколу угорського національного руху. Основною причиною розбрату серед угорських організацій стала боротьба за мандат депутата Верховної Ради України. За умов мажоритарної системи при відповідному розмежуванні виборчих округів етнічні угорці могли гарантовано розраховувати на один такий мандат. Етнічними угорцями було зроблено спробу утворити власну угорську партію. Незважаючи на правові колізії, неможливість за Законом України «Про політичні партії в Україні» створювати партії з регіональним статусом, Міністерством юстиції України все ж було зареєстровано одразу дві угорські партії: Політична партія «КМКС» Партія угорців України» і Демократична партія угорців України¹⁶. Шансів подолати бар'єр у 3% і пройти до Верховної Ради у цих партій практично не було, і основна боротьба розгорнулася на виборах до обласної та районних рад.

Історична батьківщина українських румунів проводить дуже активну політику підтримки етнічних румунів за кордоном. Конфліктогенним фактором є періодичні територіальні претензії Румунії відносно України. У будь-якому разі, деякі заходи румунської влади, зокрема, з підтримки румунських етнічних організацій, схожі на спроби втручання у внутрішні справи України і є діями, що містять загрозу її територіальній цілісності. Серед громадських організацій слід відзначити товариство румунської культури ім. М. Емінеску, яке після 1989 р. розпочало пропаганду приєднання північнобуковинських земель до Румунії. Заснування та діяльність товариства — явний рецидив румунського націоналізму

з його ідеєю відродження «Великої Румунії». Воно має тісні контакти з румунським товариством «За Бессарабію і за Буковину». Товариство румун ім. Г. Кажбука в Закарпатті намагається створити новий адміністративний район, що об'єднав би територію, на якій компактно проживають румуни. Подібні наміри є і в Чернівецькій обл¹⁷. Зазначимо, що за результатами останніх виборів, румуни за національністю складають 17,3% депутатів Чернівецької обласної ради, а в районах їхнього компактного проживання — Герцаївському, Новоселицькому та Глибочицькому — від 50 до 95%¹⁸.

Вагомою етнічною групою, особливо на території західної України, є поляки. Статус поляків в Україні та українців у Польщі задекларований у «Договорі між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво», ратифікований у 1992 р., у якому зазначено, що сторони діють у відповідності з міжнародними стандартами захисту національних меншостей, визнання їхнього права на збереження етнічної, культурної, релігійної і мовної самобутності¹⁹. Доля українських поляків невіддільна від долі українського народу, вони були разом з українцями у боротьбі з російським імперським режимом, сталінізмом та гітлерівськими окупантами. Хоч кількість поляків в Україні помітно зменшилася (у 2001 р. до 144 тис.²⁰), вони і надалі займають помітне місце серед іноетнічних груп нашої держави. Поляки проживають в усіх областях України, однак більшість з них — на території традиційних районів заселення: Галичині, Волині, Поділлі, Поліссі та на Київщині. На початок 2001 року на Львівщині, Тернопільщині, Прикарпатті, Волині та Рівненщині проживало 38 тис. поляків.

З погляду активності громадських організацій національних меншин, цікавим є досвід ряду фондів у Польщі, зокрема Гельсінської спілки з прав людини, фундації освіти та демократії, фундації розвитку громадянського суспільства, фундації суспільно-політичних ініціатив, які надають великого значення розвитку демократії на пострадянському просторі, зокрема й на Україні. Вони опрацьовують спеціальні програми для стажування українців у польських структурах місцевого самоврядування та неурядових організаціях.

Для детальнішого аналізу політичної діяльності громадських організацій національних меншин України, зокрема, у західних областях України, на початку 2006 року Прикарпатським центром політичних та євроінтеграційних досліджень було проведене

експертне опитування серед керівників найчисельніших та суспільно активних національних товариств у цих областях. Усього було опитано 18 респондентів, керівників національних товариств, які представляють найчисельніші та найвпливовіші національні меншини (попередньо проводився аналіз на основі матеріалів регіональної преси). Звісно, у своїй більшості, відповіді керівників національних товариств є суб'єктивними, однак вони відображають стан діяльності національних товариств.

Результати опитування показали, що участь нацменшин у політичному житті лишається ще доволі незначною. На запитання: «Чи є представники від Вашої організації в органах місцевого самоврядування?» 29% опитаних відповіли, що мають своїх представників в органах місцевої влади, а 71% — ні. Не менш актуальним на сьогодні залишається питання співпраці органів влади та національних товариств. На запитання: «Чи запрошують Вашу організацію на зустрічі із представниками органів влади і чи такі зустрічі практикуються у вашій області?» 70% відповіли, що запрошують, і вони часто бувають на зустрічах з органами влади, 19% — не мають інформації про такі зустрічі, а 11% відповіли, що їх не запрошують на такі зустрічі, хоча ті й відбуваються в області. На запитання: «Чи були у Вас конфлікти у відносинах з органами влади?» 84% відповіли, що ні, а 16% — що виникали проблеми, наприклад, під час реєстрації організації.

Попри національну неоднорідність західноукраїнського регіону, дослідження показало, що в цьому регіоні серйозних міжнаціональних конфліктів не спостерігається. Однак мають місце певні стереотипи, суперечки як у внутрішньому житті громадських організацій етнічних меншин, так і на рівні розмаїтих за національним складом організацій. Незважаючи на те, що 75% представників громадських організацій етнічних менших західноукраїнського регіону вважають, що їхня організація не має якихось конфліктів з іншими національними товариствами, 14% тих представників іноді зазнають певного тиску з боку інших організацій, 7% постійно мають конфлікти з іншими національними меншинами.

Не секрет, що громадські об'єднання легко збочують на манівці партикулярних інтересів та потреб власної «номенклатури». Попри доволі значну кількість НГО у Львові (до 40 тільки офіційно зареєстрованих згромаджень), більшість представників меншин не беруть практичної участі в їхній діяльності. З іншого боку, національно активна «меншість від меншості» виявляє гіпертрофовану

схильність до взаємних поділів та протиставлень. Зі спостережень за розвитком російської, польської, єврейської національної самодіяльності тощо неважко зробити висновок, що «булавоманія» не є суто українською національною хворобою.

Проведене дослідження дало нам змогу дійти висновку, що практично всі меншини, окрім російської й у окремих випадках румунів та угорців, не можуть брати участь у прийнятті рішень на всеукраїнському, регіональному й до певної міри на локальному (у місцях компактного поселення) рівнях. На нашу думку, потрібно вдосконалити систему функціонування громадських організацій та політичних партій, законодавчо урегулювати зв'язки як між самими організаціями і партіями, так і між ними та державою.

Не ігноруючи проблеми «українобайдужості» деяких національних громад, відверто антиукраїнської постави певних російських структур та готовності окремих їхніх лідерів до безмежного прислужництва Кремлеві, можна стверджувати, що проблема відданості етнічних меншин українській справі є похідною від проблеми відданості їй самих українців. Вітчизняним політикам, схильним підозріло сприймати вияви активності національних меншин, варто пам'ятати бодай про одну неоцінено корисну їхню якість: характер цієї активності є чутливим індикатором українського національного поступу.

Можна з упевненістю констатувати, що досі громадські організації етнічних меншин перебувають на етапі політичного становлення, однак їхня діяльність на політичному рівні стає чимраз активнішою. А зростаюча політизація діяльності таких громадських організацій неминуче призведе до створення конфліктогенних ситуацій. Досвід переконливо свідчить про прямиий зв'язок між залученням громадських організацій до політичного життя і посиленням їхніх внутрішніх суперечок. Досить реальною за таких умов постає і можливість ескалації міжетнічних конфліктів. Тому необхідно подальший розвиток громадських організацій етнічних меншин спрямовувати вбік координації їхньої діяльності як реального втілення ідеї міжнаціонального миру і злагоди, толерантності і полікультурності.

На заході України наразі відсутні серйозні підстави для спростування тези про міжнаціональний мир, міжнаціональних конфліктів тут поки що нема, однак нема й правдивої злагоди.

Тому ситуацію годі вважати безпроблемною й цілком забезпеченою на майбутнє.

¹ Головаха Е. Социологическая публицистика. — К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. — 226 с. Паніна Н.В., Головаха Є.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994–1998 рр.) — К.: Ін-т соціології НАНУ, 1999. — 152 с.

² Євтух В.Б. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... — К.: Стило, 2001. — 235 с.; Євтух В.Б. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи / За ред. Р. Чілачави. — К., 2004. — 257 с.

³ Калакура О. Гармонізація життєдіяльності польської меншини в Україні як чинник українсько-польського партнерства // Наукові записки. Збірник. — К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, 2006. — 409 с. (С. 288–299)

⁴ Картунов О.В. Вступ до етнополітології. Ін-т економіка, управління та госп. права. — К.: Наукова думка, 1999. — 300 с.

⁵ Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. — К.: Світогляд, 2004. — 722 с.

⁶ Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). — К.: Вища школа, 1998. — 392 с.

⁷ Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. — К.: ІПіЕНД, 1999. — 656 с.; Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

⁸ Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. — К.: ПЦ «Фоліант», 2005. — 634 с.

⁹ Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні. — К.: ІПіЕНД, 2002. — 271 с.

¹⁰ Надолішній П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 262 с.; Надолішній П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект. — К.: УАДУ, 1995. — 301 с.

¹¹ Панчук М. І. Етнополітична модель розвитку держави // Відродження. — 1993. — № 5–6. — С. 4–6.; Панчук М., Калакура О. Національні меншини як об'єкт етнополітичних досліджень // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / Збірник. — К., 2002. — С. 239–252.

¹² Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. — К.: Поліс, 2000. — 445 с.

¹³ Шкляр Л.Є. Етноконфліктний потенціал в Україні: особливості, характер, типи // Етнополітичні конфлікти в посттоталітарному просторі. — К., 1999. — С. 97–100.

¹⁴ Лойко Л. І. Назв. праця. — С. 345.

¹⁵ Русский мир. Издание Русского Движения Украины — 2005. — № 7 (43), февраль.

¹⁶ Комментарии: деловой и общественно-политический еженедельник // www.comments.com.ua

¹⁷ Парфенов О. О. Досвід діяльності державних, суспільно-політичних організацій Румунії щодо підтримання зв'язків з діаспорою, відстоювання її інтересів та його врахування в етнополітиці України (на прикладі румунської меншини України) // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 27–28 вересня 2003 р. — К.: Світогляд, 2004. — С. 167–182.

¹⁸ Котигоренко В. О. Назв. праця. — С. 603.

¹⁹ Калакура О. Назв. праця. — С. 288–299.

²⁰ Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К., 2003. — С. 14.